

תוכן העניינים

1	מבוא
9	פרונטינוס, תחבולות מלחמה
11	ספר ראשון
35	ספר שני
68	ספר שלישי
87	ספר רביעי
105	פרושים
107	ספר ראשון
132	ספר שני
156	ספר שלישי
170	ספר רביעי
184	נספח: מבחר קרבות נודעים
227	ביבליוגרפיה נבחרת
230	מפתח אישים ומקומות

מבוא

סקסטוס יוליוס פרונטינוס היה איש מעשה ואיש ספר; סנטור רם מעלה, מוכשר, מצליח ובעל השפעה, שפעל בשירות המדינה תחת חמישה קיסרים: וספטינוס (69-79 לסה"נ), טיטוס (79-81 לסה"נ), דומיטינוס (81-96 לסה"נ), נרְוָה (96-98 לסה"נ), וטרַיָנוס (98-117 לסה"נ). המעשה והכתיבה, התאוריה והעשייה היו כרוכים אצלו זה בזה. יצירותיו, ובמיוחד היצירות ששרדו, מעידות רק על חלק קטן של עשייתו.

בתקופת הרפובליקה הרומית וראשית הקיסרות, המדינאים ואנשי המעשה באו מקרב הרומאים. עם התרחבות האימפריה בתקופת הקיסרות, והענקת אזרחות רומית לתושבי השטחים שסופחו לאימפריה, נכנסו לעשייה המדינית גם תושבי פרובינקיות וקידמו את הקריירה שלהם בשירות הקיסר בסולם הקריירה המסורתי שהיה נהוג בתקופת הרפובליקה. לא כל תושב מתושבי הפרובינקיות יכול היה לפתח קריירה ברומא. חשוב היה שישתייך לאריסטוקרטיה השלטת המקומית ויהיה בעל רכוש. תחילה באו 'האנשים החדשים' מאיטליה, לאחר מכן מהפרובינקיות המערביות, במיוחד מדרום ספרד ודרום צרפת, שם שלטה כבר שנים רבות התרבות הרומית, הלשון הרומית ושיטת הממשל הרומית.

פרונטינוס היה אחד הסנטורים החדשים האלה. הוא נולד בגליה נרְבוֹנְנְסִיס (פרובנס של היום), כנראה בשנת 35 לסה"נ בקירוב, בשנות שלטונו האחרונות של הקיסר טיבריוס. על ראשית חייו ידוע לנו אך מעט. בביטחון אפשר לומר שאת שנות פעילותו המוקדמות עשה בצבא והיה חבר סנט לפני היבחרו לפרייטור, אפשר בתמיכתו של הקיסר גֶלְבָה. בשנת 70 לסה"נ הוא כיהן בתפקיד פרייטור אורְבָנוס, ופתח את ישיבת הסנט הראשונה ב־1 בינואר 70, כי שני הקונסולים של אותה השנה לא היו ברומא. במהרה התפטר והתפקיד עבר לקיסר דומיטינוס (טקיסטוס, דברי הימים, ד, 39). לאחר סיום כהונתו בתפקיד פרייטור השתתף בלחימה במרידה בשטחי הריין. הוא מעיד שקיבל את כניעת הלינגונים (ד, 3, 14).

הקיסרים נהגו למנות לכהונה הנכספת של קונסול סנטורים רבים, שכיהנו כקונסולים חודשים ספורים בלבד. הכוח הפוליטי של הכהונה אבד, אבל היא היתה שלב נחוץ למינוי קיסרי לתפקידים נכספים אחרים, כמו נציבות בפרובינקיות. פרונטינוס היה קונסול ב־73 לסה"נ, וכבר בסתיו של אותה השנה הוטל עליו לנהל ניהול צבאי ואזרחי את פרובינקיה בריטניה, התקדמות מפליאה במהירותה – לאיש מבני דורו לא היתה קריירה מהירה ומוזירה כזאת. הוא יצא לבריטניה ב־74 לסה"נ. באותה העת היה בבריטניה ריכוז הצבא הגדול ביותר בקיסרות הרומית, ופרונטינוס המשיך במלחמות שהחלו בהן קודמיו, הכניע שבט לוחמני וחזק בוולס ומיד החל לסלול דרך בשטח שנכבש. טקיטוס מכנה את פרונטינוס 'איש גדול' (vir magnus), עד כמה שאפשר היה להיות גדול בימים ההם (אגריקולה, 17). הוא מילא בהצלחה את תפקידו עד שהחליפו אַגְרִיקוֹלָה, חותנו של ההיסטוריון טקיטוס (בשנת 77 או 78 לסה"נ).

המידע על פעילותו של פרונטינוס בשנים שלאחר מכן זעום. לאחר מות וֶסְפַּטִּינוּס (79 לסה"נ) ואחיו טיטוס (81 לסה"נ) עבר השלטון לדומיטינוס, שהוכיח את יכולתו הצבאית במלחמה בכטים (Chatti), שבט גרמני (83 לסה"נ), מלחמה שפרונטינוס לקח בה חלק (תיאורי המלחמה בכטים בספרו הם תיאורים של קרבות שהשתתף בהם אישית. ראו א, 1, 8; א, 3, 10; ב, 3, 23; ב, 11, 17; ד, 3, 14). בשלב נכון בקריירה שלו היה פרונטינוס לפרוקונסול בפרובינקיה אסיה, פסגת הקריירה הסנטורית, בתפקיד אזרחי (בשנים 84/85). בימיו האחרונים של דומיטינוס נראה שלא היה לפרונטינוס תפקיד ציבורי. לאחר מותו של דומיטינוס, עם העברת השלטון לקיסר נְרֹנָה ואימוצו של טְרַיָנוּס, הגיע פרונטינוס לפסגת יוקרתו ועמדתו הפוליטית. הוא מונה לתפקיד של ממונה על צמצום הוצאות ציבור, ואחר כך – כעדות למעמדו ולהוקרה שרכשו לו – מינהו נְרֹנָה ב־97 לסה"נ לממונה על אספקת המים לרומא (curator aquarum), אף כי לא היה לו ניסיון קודם בתחום הזה, כהונה ששימש בה עד יום מותו, וגם לכהונה של חוזה מדינה רשמי (augur), מעין תואר של כבוד והצטיינות. בשנים האלה אף כתב את הספר על אמות המים. הוא היה קונסול ב־98 ושוב ב־100 לסה"נ עם טְרַיָנוּס – כבוד נדיר. פרונטינוס מת ב־104 לסה"נ בקירוב.

כתובות רבות שרדו המעידות על פעילותו ופעולותיו, על הקמת מבנים ושערים ואפילו כתובת חקוקה על צינור מים שרדה.

מַרְטִילִים המשורר, בן גילו של פרונטינוס, הקדיש לפרונטינוס שיר (ספר י', שיר 58) לזכר הזמנה שקיבל לבלות עמו בנעימים באחוזתו העשירה והיפה בשיחות על ספרות וסופרים. הסופר פליניוס הצעיר שוחח אתו על שאלות משפט ואֵילִינוס (Aelianus) על שאלות צבא. אֵילִינוס (מאה ראשונה-שנייה לסה"נ), בהקדמה לספרו על אסטרטגיה ומבנה של הצבאות היווניים, בעיקר של המוקדונים, בתקופה הקלסית וההלניסטית (*Tactica Allianou*), מספר ששאב חומרים מסופרים אחרים, ובין השאר הוא מונה את יצירותיו של פרונטינוס. פליניוס מכנה את פרונטינוס אדם ממעלה ראשונה (*princeps vir*). פליניוס, שנבחר לכהונה הנכבדה של *augur* שהתפנתה במותו של פרונטינוס, כותב: 'כאילו ביקש שאבוא במקומו' (*tamquam in locum suum cooptavit*); מכתבים, ד, 8, 1). פליניוס מביא גם את הוראתו של פרונטינוס, כנראה בצוואתו, שלא לבנות מצבת זיכרון לכבודו, הוראה המעידה על עמדה עצמאית ומקורית בתקופה שדגלה בטקסי קבורה מפוארים. הוצאת כספים על מצבה נראית בעיני פרונטינוס מיותרת: 'שמי יוסיף להיזכר, אם היו ראויים לכך חיי' (*Memoria nostra durabit, si vita meruimus*, שם, ט, 19, 6). עדיף לקרוא יצירה הראויה להיקרא בכל מקום בעולם מלקרוא שני חרוזים על מצבה העומדת במקום מסוים אחד.

כתבים

על אמנות המלחמה (*De re militari*)

הספר לא שרד. הוא זכה להערכה של טריינוס ומוזכר לטובה גם אצל סופרים הכותבים על הנושא הזה המעידים על מיומנותו המקצועית (Vegetius, Aelianus). הסופר היווני אֵילִינוס, בספרו על טקטיקה ומבנה של הצבאות היווניים, שהקדישו לקיסר טריינוס, מונה בין שאר הספרים שקרא את יצירותיו של פרונטינוס. הוא כותב: 'ביליתי זמן מה בפורמיי ושוחחתי עם פרונטינוס, בעל שם גדול הודות לניסיונו במלחמה. גיליתי בשיחתי עמו שהוא מעוניין לא פחות בעקרונות המלחמה היווניים וכך חדלתי להסס אם לכתוב על הנושא הזה, כי אני סבור שפרונטינוס לא היה מקדיש תשומת לב רבה כל כך ליוונים לחשוב שהם מפגרים בהרבה אחרי האסטרטגיה הרומית' (טקטיקה, הקדמה, 3).

על מדידת קרקעות (*De agrimensura*)

חלקים של החיבור שרדו במובאות באוסף מן המאה הרביעית לסה"נ, עם תוספות מאוחרות יותר. באוסף יש מובאות גם של סופרים אחרים על היבטים של מדידות קרקע. ממה ששרד אי-אפשר להסיק מה היה היקפו המלא של הספר, אך אפשר להסיק שהוא עסק בהגדרת סוגים שונים של קרקעות ומדידתם, מדידות הנחוצות להכנת מושבה חדשה, חלוקת קרקעות ביישובים חדשים וקביעת גבולות. הוא בחן סכסוכים הנובעים ממדידת קרקעות, מקביעת גבולות ומיקומם, הליכים משפטיים בסכסוכי קרקעות, ויישוב מחלוקות על פי חוק. חלק מספרו הוקדש לקביעת גבולות בקרקעות קשים למדידה ובעיות מדידה במקומות קשים למדידה. אופיו של החיבור ביאורי, אך יש בו גם מעט תולדות של מדידת קרקעות ודוגמאות מאיטליה ומהפרובינקיות.

על אמות המים (*De aquis urbis Romae*)

פרונטינוס התעניין ברקע ובהיבטים הטכניים של המטלות שהוטלו עליו. הוא כתב על אמות מים מתוך עניין שצמח מתפקידו כממונה על אספקת מים לעיר רומא. אפשר שגם הספר על מדידת קרקעות צמח ממטלות שהטיל עליו אחד הקיסרים. חלקו האחד של הספר הוא איסוף מידע היסטורי ממקורות רשמיים והוא כולל רשימה כרונולוגית של קודמיו: מי בנה אמות מים, תאריכי הבנייה, תיאור אמות המים ברומא, תשע במספר. חלקו האחר, המעשי, מבוסס על ניסיונו האישי: כמויות מים המגיעות לעיר, חלוקת מים בעיר, צינורות וגודלם, סוגי הצרכנים, ענייני חוק הנוגעים להולכת מים. פרונטינוס גאה באמות המים שיצרה התרבות הרומית ובתועלתן: הן נפלאות בעיניו מן הפירמידות, מצבות מוחשיות לגדולתה של רומא. הספר נכתב לאחר מות הקיסר נְרֹוּה, ב-98 לסה"נ, בשעה שרומא חיכתה לבואו של הקיסר החדש טְרַיָנוס.

תחבולות מלחמה (*Strategemata*)

תחבולות מלחמה הוא ספר המשך מעשי, מעין מוסף, שבא להשלים את ספרו התאורטי של פרונטינוס על אמנות המלחמה, והוא אוסף של מאורעות ותחבולות, בעיקר של מצביאים רומים, שנבחרו מספרי היסטוריה של סופרים יוונים ורומים. במבוא לספר פרונטינוס כותב:

ספר ראשון

מבוא

מכלל אלה שהתמסרו להכרת אמנות מלחמה, אני בלבד נתתי דעתי להעלות על הכתב את חוקיה, ולפי שנראה לי שסיימתי את המשימה הזאת כמידת יכולתי, אני סבור שעלי להשלים את המלאכה שהתחלתי בה ולהוסיף סקירה על מעשיהם המחוכמים של מצביאים, מעשים שהיוונים מכנים בכינוי 'תחבולות'. כך יהיו נגד עיני המצביאים דוגמאות של תחכום וראיית הנולד, שיפתחו את יכולתם להמציא וליצור מעשים דומים. מצביא לא ייאלץ עוד לירוא פן לא תצלח תוכנית שגיבש, אם יוכל להשוותה לניסיונות אחרים שהצליחו.

אינני מתעלם מכך וגם אינני מכחיש שהיסטוריונים כללו בכתביהם גם את ההיבט הזה וכי סופרים מסרו, באופן זה או אחר, כל מה שהיה ראוי לציון. אולם, כפי שנראה לי, אנשים עסוקים צריכים סיוע מהיר. ארוכה ומייגעת היא מלאכת הדלייה של דוגמאות הפזורות אי פה אי שם בספרי היסטוריה רבים. אולם מכיני האסופות של מעשים נודעים היממו את הקורא בהררי חומרים שאגרו. אני מתכוון לערוך את החומר על פי דרישות הנושא, בנוסח של מעין תשובה לשאלה שכביכול נשאלה. בחנתי את סוגי התחבולות והכנתי דוגמאות מתאימות להדגמתן. נוסף על כך, לשם מיון התחבולות והתאמתן לרב-גוניות המעשים והמקרים, חילקתי אותן לשלושה ספרים: בראשון יכללו תחבולות שיתאימו למצבים שלפני תחילתו של קרב; בשני תחבולות הנוגעות לקרב ולהדברת האויב; בשלישי תחבולות שעניינן מצור, תחילתו וסיומו. לאחר שחילקתי את התחבולות לסוגים האלה, צירפתי לכל סוג וסוג דוגמאות מתאימות.

לעמלי הזה אבקש שתטו חסד ראוי ואל נא תאשימו אותי בהתרשלות אם תגלו דוגמה כלשהי שפסחתי עליה, כי מי יאזור כוח לבחון את כל העדויות שנכתבו בשתי השפות והגיעו לידינו. בעצמי הרשיתי לעצמי לפסוח על דברים רבים. מי שיעיין בספריהם של אחרים העוסקים בנושאים

האלה, ייווכח שלא בלי סיבה עשיתי זאת. קל יהיה לערום דוגמאות לכל סוג וסוג של תחבולות. אולם ספרי זה, בדומה לספרים האחרים, נכתב כדי שישמש את הזולת ולא כדי לזכות אותי בשבח ובתהילה. על כן אראה במי שמוסיף תוספת לספרי לא מבקר אלא מסייע.

אלה שספרי ידבר אל לבם יזכרו נא שיש להבחין בין אסטרטגיה לתחבולות, אף כי טבעם דומה. כל מה שעשה מצביא מתוך ראיית הנולד ביעילות, במצינונות ובהחלטיות, ייחשב אסטרטגיה, וכל השייך לסוג מסוים של הפעולות האלה ייקרא תחבולות. כוחן במיומנות ובפיקחות, ותועלתן גם בהימנעות מקרב עם אויב וגם בהכנעתו. בעניין הזה היו תוצאות מזהירות גם לנאומים, על כן כללתי לא רק דוגמאות של מעשים אלא גם של דברים.

אלה הם סוגי התחבולות להדרכת מצביא במעשים שיש לעשותם לפני תחילתו של קרב:

1. על הסתרת תוכניות
2. על התחקות אחרי תוכניות אויב
3. על בחירת סוג המלחמה
4. על העברת צבא בשטחים שהאויב מסכן
5. על היחלצות ממקומות קשים ומסוכנים
6. על מארבים בשעת מסע
7. כיצד ייראה מה שחסר לנו כלא חסר או כיצד יימצא לו תחליף
8. על הסחת דעתו של אויב
9. על דיכוי מרידות של חיילים
10. כיצד לדחות דרישה לקרב שאינה בזמנה
11. כיצד לדרבן צבא לקרב
12. על הפגת פחד שהפיחו בחיילים אותות מבשרי רעה

פרק 1. על הסתרת תוכניות

1. מרקוס פורקיוס קטו סבר שהערים שהכניע בספרד בוטחות בחומותיהן ועתידות למרוד ביום מן הימים. הוא כתב לכל עיר ועיר להרוס את הביצורים, איים במלחמה אם לא תציית מיד והורה למסור את המכתבים לכל הערים באותו יום. כל עיר ועיר האמינה שרק היא קיבלה פקודה

ביבליוגרפיה נבחרת

- Benz, G., *Die Echtheitsfrage des vierten Buches der frontinischen Strategemata*, Lund 1938
- , *Frontin Kriegslisten*, Berlin 1963
- Birley, A. R., *The Fasti of Roman Britain*, Oxford 1981
- Bruun, C., *The Water Supply of Ancient Rome*, Helsinki 1991
- Campbell, B., 'Teach Yourself how to be a General', *Journal of Roman Studies* 77 (1987) 13-29
- , *The Writings of the Roman Land Surveyors*, London 2000
- Campbell, J. B., *The Emperor and the Army*, Oxford 1984
- Champion, J., *The Tyrants of Syracuse: War in Ancient Sicily*, Barnsley 2010
- Christ, K., 'Sextus Iulius Frontinus, *princeps vir*', in Dalheim et al. (1989) 149-160
- Dalheim, W., W. Schuller, J. von Ungern-Sternberg (eds.), *Festschrift Rober Werner*, Konstanz 1989
- Detienne, M. and J. P. Vernant, *Cunning Intelligence in Greek Culture and Society*, J. Lloyd (tr.), Sussex 1978
- Devine, A. M., 'Aelian's Manual of Hellenistic Military Tactics', *Ancient World* 19 (1989) 39-64
- Dilke, O. A. W., *The Roman Land Surveyors: An Introduction to the Agrimensores*, New York 1971
- Eck, W., 'Die Gestalt Frontins in ihrer politischen und sozialen Umwelt', *Wasserversorgung* 1 (1982) 47-62
- Erdkamp, P. (ed.), *A Companion to the Roman Army*, Oxford 2007
- Gilliver, C. M., *The Roman Art of War*, Stroud 1999

מפתח אישים ומקומות

אומברי, אומברים 15, 27, 112	אאורדיה 197
אומבריה 14, 112, 126	אבורוני, אבורונים 167
אומנס 32, 102, 130, 183, 200-	אבידוס 18, 59, 117
205	אברו, נהר 163, 189, 195, 215-
אוסקס 55	218
אוקטביוס, גיוס 109	אגאי, ים 117, 120, 123, 142,
אוקטביוס, גניוס 96, 179	145, 153, 159
אוקטבינוס 125, 128, 145, 150,	אגיס 115
176	אגממנון 114
אורטיגיה, אי 189	אגסילאוס 6, 17, 28, 30-32, 58,
אורמדון, נהר 63, 152	79, 116, 127-130, 147, 164
אוריקוס 222, 226	אגריגנטום (אקרנס) 70, 72, 78,
אורכומנוס 31, 128	107, 131, 156, 157, 159, 162
אורליוס, פובליוס 91, 174	אגריסטא 161
אורסטס 16, 114	אגריקולה 2
אחשוורוש 114	אגתוקלס 34, 131
אטילוס מכיוס 61	אדרייטי, ים 119, 131, 141, 145,
אטיליוס, אולוס קלטינוס 23, 96,	148, 157, 160, 186, 226
121	אדתס 53
אטיליוס רגולוס, מרקוס 42, 150	אוגוסטוס, קיסר 7, 109, 125, 133,
אטיקה 115, 145, 153	143, 151, 174
אטלוס 66, 130, 179	אוטופרדטס 18, 60, 117, 148
אטרבי, אטרבים 67, 154, 155	אוטקיליוס, טיטוס 172
אטרוסקי, אטרוסקים 15, 16,	אוטקיליוס קרוסוס 83, 89, 166,
27, 30, 48, 58, 60, 112, 114,	172
124, 128, 140, 147, 149,	אולימפיאס 112, 116
154	אולינוס 157